

Magtymguly taglymatynyň esaslary -1: Goç teswiri

Category: Edebi makalalar, Goşgular, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler
написано kitapcy | 22 январа, 2025

Magtymguly taglymatynyň esaslary -1: Goç teswiri

MAGTYMGULY TAGLYMATYNYŇ ESASLARY

1. Goç teswiri

Gün öz ulgamyndaky ähli saýýaralary (planetalary) daşynda aýlanmaga mejbur edýär. Şundanam Günüň dartys kanuny emele gelýär. Indi iki asyr töweregi wagt bári Magtymguly taglymaty özünde bütintürkmen dartys güýjüni saklaýar. Täze döwürde ýüze çykan pikirleriň hemmesi, ählitürkmen jemgyýetçilik aňy Magtymguly hadysasynyň daşynda aýlanýar.

Diňe XX asyrdaky şol ruhy dartys güýjüniň täsirinden çykyp, öz çekiş güýji bolan has uly ruhy merkezi döredip bilen Beýik Saparmyrat Türkmenbaşydyr. Bu hakda yzda jikme-jik gürrüň ederis. Ruhuny ýigriminji asyryň ahyryna çenli taryhy barada bolsa şuny aýtmalydyrys: meňzedilende, aýtjak pikiriň has düşnükli hem elýeterli bolýar diýýärler, men türkmen ruhunyň şol iki başlangyjyny janly-jandaryň iki gözüne meňzedesim gelýär. Çünki göz – dünýäni görüşiň hem oňa baha berşiň usulydyr, ruhuny başlangyjy-da şoldur.

Şu manyda

Göroglynyň gözi – munuň özi duýgynyň hem özakymlylygyň gözüdir,

Magtymgulynyň gözi – munuň özi akylyň gözüdir.

Munuň özi dünýäni görşüň biri-birinden düýpli tapawutlanýan usullarydyr hem-de janly durmuşda başga-başga ruhy-ahlaky ýörelgelere getirýän taglymatlardyr.

Ýöne bu iki ruhy hadysanyň bir zat babatda aýratyn kybapdaşlygy bar: «Görogly» şadessany hem-de Magtymgulynyň

«Diwany» türkmen edebiýatynda çeperçiligiň iň ýokary derejesi bolup durýar. Dogrudanam, halkyň ylaýta-da soňky üç asyrdaky gözelligi duýgusyna täsir ediş güýji boýunça şu ikisi bilen bäsleşip biljek çeperçilik hadysasy türkmen edebiýatynda başga ýokdur. Çeper edebiýatdan juda daşdaky islendik türkmeniňem Magtymgulyny hem «Göroglyny» okanlygy gürrüňsizdir. Garaz, türkmen ömründe iki kitap okan bolsa, onda ol kitaplary, elbetde, «Görogly» bilen Magtymgulynyň sygyrlar kitabydyr. Bularyň türkmen üçin çeperçilik ähmiýetiniň hem güýjüniň sebäbi nämede?!

Ruhy pikiriň çeper pikire, pelsepäniň edebiýata, çeperçilige öwrülişinde şeýle kanunalaýyklyk bar: diňe halkyň ruhunyň özenine, esasynda degişli düýpli pelsepe onuň çeper aňynyň hem diliniň ähli içki güýjüni, gözelligini, ýitiligini, tagamyny hem owazlylygyny ýüze çykarmaga ukyplydyr. «Görogly» hem Magtymguly her bir türkmeniň aňynda, aňastynda, hatda ganynda ýatan zatlary oýarýar. Şeýdibem, ol üýtgeşik täsir ediş güýjüne eýe bolýar.

«Göroglynyň» çeperçilik kämilliginiň aňyrsynda ruhuň erkanalyk meýilleri ýatýar. Onuň çeperçilik güýji türkmeniň bu dünýäniň gurýan her hili çäklilik hem şertlilik kösseleklerinden çykмага bolan aňasty kakabaş ymtylyşlaryndan gelip çykýar.

Magtymgulynyň çeperçilik kämilliginiň aňyrsynda ruhuň paýhas kämilligi ýatýar. Onuň çeperçilik kuwwaty türkmen ruhunyň sazlaşyga hem tertiplilige bolan ymtylyşlarynda gelip çykýar. Göroglynyň keramaty tebigylyk bolsa, Magtymgulynyňky kämillikdir.

Görogludaky bürgüt Magtymgulyda goça öwrüldi.

Şeýdip, türkmen ruhy döwletsiz, tas ýabany taryhy ýaşayşyň gödekliklerinden halas boldy.

Magtymgulynyň eserlerinde «goç ýigit» jümlesi gaty köp gaýtalanýar. Munuň özi onuň dünýägaraýşynyň düýp aýratynlyklaryny özünde jemleýän pelsepewi aňlatmadyr. Bu ýerde esasy bellemeli zat, goçuň ýyrtyjylyk häsiýetlerinden hem meýillerinden saplygydyr. Şol bir wagtda-da goç kuwwatlylygy, berdaşlylygy, hereketliligi, janlylygy, oýlanyşyklylygy, tertipliligi, saklygy hem-de köpçülik bile

birliği we köplüğe ymtlyşy alamatlandyrýar. Çünki dag goçlary kuwwatly hem ýndam, hereketde bolýar, ol öz sürüsinde tertipliligi saklaýar, oňa oýlanyşykly eýeçilik edýär. Magtymguly hem taryhy ýaşayyşda türkmen ruhuna kuwwatlylygyň hem janlylygyň, oýlanyşyklylygyň hem tertipliligiň, köplügiň hem rysgallylygyň mahsus bolmagyny isläpdir. Iň esasy zadam, Magtymguly taglymatynda ruha hökmürowanlygyň häsiýetli bolmaly däldigini nygtamakdyr. Ol özüniň goşgularynyň birinde şeýle diýýär:

Gargyş gurduň zürýadyny azaldyr,
Goýun kibi çar tarapa il bolgul!

Munuň özi Magtymgulynyň ruhy taglymatynyň bary-ýogy iki setirde jemlenmesidir. Bu setirler Magtymgulynyň taryhy ýaşayyş pelsepesiniň özenidir. Taryhy ýaşayyş meselesinde Magtymgulynyň göroglyçylyk başlangyjyny belli bir manyda ret edýänligini görkezýän setirlerdir bu iki setir. Çünki Görogly gurt dur. Emma şu ýerde mana nädogry düşünmezleri üçin bir zady ýörite nygtamaly. Magtymguly hut uly manyda – tutuş milletiň taryhy ýaşayyş keşbi, aňýeti gymmatlyklary manysynda «gurdy» inkär edýär. Bu ýerde söweş meýdanynyň gürrüňi gidenok. Adamzat taryhy Marksýň pikir hem wagyz edişiniň tersine, söweş meýdany däldir. Gara güýjüň zoruny inkär edemzok, ýöne ahlak düzgün-ýörelgeleriniň güýji hem ähmiýeti-de adamzat taryhynda birbada görnendäkisinden has uludyr.

Şahyryň pelsepesini esasly hem doly ýüze çykarmak isleseň, onuň ruhy döredijiligine berilýän bahany göwnejaýlamak isleseň, elbetde, onuň şygry setirlerini sökmek gerek. Çünki diňe setirleri bölekläp, söküp, ondaky pelsepäni üste – ýüze çykaryp bolýar. Muňa köne türkmen ylmynda şerh etmek diýilýän eken.

Ruhy taglymat nukdaýnazaryndan gurt-goýun diýen pikir bäsleşikli ýokarky iki setir maňa şeýle bir ähmiýetli göründi weli, men degişli tutuş goşgyny özümçe düşündirmek meýlinden saklanabilmedim.

Bu goşgynyň ady «Gul bolgul» bolmaly. Magtymgulynyň islendik

başga bir eseri ýaly hem düp-düşnükli, hem içine giriberseň, agtarara, ölçäp-dökere düşnüksizlikleri köp bolan bu goşgy şeýle setirler bilen başlanýar:

Bir bidöwlet iliniň begi bolynçaň,
Döwletliniň gapysynda gul bolgul!
Bedasyl beg gullugynda galynçaň,
Asyl begiň saýasynda kül bolgul!

Magtymgulynyň goşgularynda onuň taglymatyny açýan aýry-aýry düşüňjeler bar, olar eseri okap başlanyňdan seniň gözüne hem aňyňa ilýär hem-de seni eseriň ruhy çuňlugy-na alyp gidýär. Şolary gözden sypdyrman, yzyna düşüp gidiber, ahyry olar seni sygryň bitewüligine we şahyryň baş pikirine alyp barar. Ine, birinji setirdäki «bidöwlet» diýen kesgitleme şo hili açar – sözleriň biridir. «Döwlet», «bidöwlet», «döwletli» ýaly sözler çuňňur taglymatyň oňurgasyny düzýän pelsepewi düşüňjelerdir. Bularyň many hem çeperçilik çuňňurlygyny, giňligini hem köpjähetliligini doly göz öňüne getirmek isleseň, köp zadyň başyny agyrtmaly bolar. Belki, ýeri gelende, muňa synanyşyk hem ederis. Häzirki gürrüňimiz bolsa bir goşgynyň hem bir meseläniň çägendäki pikir öwürme. Şol sebäpden düşüňjelere umumy syn bermek bilen çäklenäýeliň. Diýmek, döwletsiz il – bereketsiz, haýyrsyz hem rysgalsyz ildir. Bu ilde maddy bolçulygyň-da aňk edip barmaýanlygy düşnükli. Ýöne, hatda barja baýlygam adamyň hem iliniň ruhy taýdan ýokary galmagyna, mazmunynyň ruhlaşmagyna däl-de, tersine, adamlaryň ruhy taýdan pese düşmegine, kemis bolmagyna hem kemsidilmegine hyzmat edýär. Maddy baýlyk ruhy hem ahlak gahatlyga we betnyşanlyga sebäp bolýar. Ine, döwletsiz il diýilýäni şunuň ýaly bolýar. Döwletli weli munuň tersine. Bu ýerde durmuş hem isleg, maddy hem ruhy gatnaşyklar şeýle bir gurnalypdyr, hatda bu döwletli iliniň gapysynda gul bolmagam adamyň mertebesini ýokary göterip bilýän durmuş ornuny aňladýar. Döwletli ilde asyl begler durmuşa erk edýär. Bedasylyň – adam hem il mertebesini bilmeýän begiň hyzmatyny edip, özüni peseldeninden, asyllynyň hyzmatynda kül bolmagy şahyr has dogry görýär.

Köp ýerlerde, kitaplarda «döwlet» sözüniň ikinji manysy baýlyk, mülk, eşret diýip düşündirýärler. Emma «döwletiň» bulardan tapawudy uludyr.

Döwlet – ruhy gatanjy bolan baýlykdyr, ruhy hem ahlak gymmatlyklara eýerilip, şol ýol-ýodalarda ýörelip, gazanylan maddy baýlykdyr. Muňa türkmen rysgal, halal baýlyk hem diýýär. Näme üçin biz haram baýlygy şeýle ýigrenýäris?! Sebäbi ruhy ret edilip gazanylan baýlyk – haramlyk milleti hem adamy içinden ýykmaga dalas edýän erbetlikdir, ýaman ýoldur.

Döwletlilik-döwletsizlik meselesini Magtymguly täze bir derejä çykardy. Men-menlik, diňe öz bähbidiňi, gurt kimin diňe öz wagşy islegleriňi bilmek bidöwletlilige getirýän eken. Emma durmuş, dünýä şeýle bir oýlanyşykly hem adalatly guralan, munda her kimiň, hatda kelhemejiň – çybynyň hem öz orny bar, hatda şony-da äsgermezlik etmek ilden döwletiň, rysgalyň gitmegine, berekediň göçmegine sebäp bolýar.

Peşe diýip agyrtmagyl,

içinde jany bardyr.

Her kim gylyjyna, gara güýjüne daýanyberse, munuň soňy nirä barjak?! Dünýä güýç esasynda däl-de, Allahyň akyl-paýhasy hem eradasy bilen binýat bolan sazlaşykdyr. Ol sazlaşygy gylyjyň owazy däl-de, uly hem kiçi, ejiz hem güýçli taraplaryň arasyndaky adyl ruhy gatnaşyklar kemala getirýär. Şonuň üçinem, hatda adamlara-ha däl, «ile-suwa hökmi ýeten» Süleýman bolsaňam, iň pes, ýuwaş janaweri – garynjany-da kemsitmäge hukugyň ýokdur.

Süleýman, sen mura bir gulak goýgul,

Sözüni diňlegil, jowabyn aýgyl.

Häkim bolsaň, halky Gün kibi çoýgul,

Akarda suw, ýa öserde ýel bolgul!

Bu setirleriň aňyrsynda Gurhanda beýan edilen täsin bir rowaýat ýatyr. Onuň düýp ruhy-ahlak manysy gara güýjüň däl, deňligiň bereketi, rysgaly kemala getirýändigine syrygýar. Bir kişiniň gymmatyny iň adalatly kesgitleýän gurluş, onuň başga

adamlara näderejede hyzmat, ýagşylyk edip bilýänligi bilen kesgitleýän gurluşdyr. Şo hili jemgyýetçilik gatnaşyklaryndanam döwletlilik emele gelýär. Gün bolup çoýmak, içere akar suw, ýadanyň ýüzüne sowuk şemal bolup degmek – ýaşayyş rehnedini hem sazlaşygyny saklaýar.

Näme üçin Magtymguly häkim meselesini orta atýar? Çünki hut häkimlik – syýasy gurama manydaky döwlet eden-etdiliginiň, güýç-güýji ýeteniňkiligiň, gara güýjüň garşysyna tapylan gymmatlykdyr. Şonuň üçinem syýasy manydaky döwlet ruhy manydaky döwletiň, rysgalyň hem adalatyň esasy şerti bolup durýar.

Elbetde, Magtymguly jemgyýetşynas ýa syýasatşynas däl. Ýöne ol döwletiň ruhy-ahlak esaslary hem şertleri barada hut türkmençe pikir ýöredýän pelsepeçidir. Ol maddy-jemgyýetçilik durmuşynda baýlyk toplaýan, ýurduň maddy sütünlerini ýumurýan güýjüň ruhy-serhaly çeşmesini tankytlaýar. Ol ruhy-ahlak meýil hem-de sypat – munuň özi adam men-menligidir, nebis hem açgözlülükdir.

Ne işdendir, ýatyp, nebsiň besleseň,
Akmaklykdyr özüň ýagşy toslasaň
Her bazarda rowaç bolmak isleseň,
Ýagşylaryň kisesinde pul bolgul!

Döwlet, häkimlik özüni ýagşydyr, özüniňki hakdyr diýip hasaplaýan şol men-menligiň öňüne atanak çekmelidir. Ejiz-ow diýip peşäni, garynjany, goýny äsgermezçilik etjek bolýan gurt kimin ýyrtyjy, alyjy-ýolujy, tozduryjy ruhuň şindiki taryhy ýaşayyşda geljegi ýokdur. Türkmeniň näçe ýüz ýyl döwletsiz ýaşamagynyň (sözüň iki manysynda-da, çünki bular biri-biri bilen baglanyşyklydyr) içki sebäbi bolan şol ruhy galyby hem keşbi ret etmeli.

Adam bolsaň, öz men-menligiňiň, öz-özüňi magtamanyň yzyna düşmegi goý, bes et. Gylyç bilen amal edilýän köre-kör islegleriň durmuşda esasy zat däldigine düşün. Hatda seni kemsidene, seni daş bile urana, saňa ýamanlyk edene-de ýagşylyk bile jogap ber – ine, Magtymgulynyň ýöredýän ruhy

taglymatynyň düýp manysy şuna syrygýar.

Göroglyçylyk başlangyjyň ýerine gelýän bu ruhy ýörelgäniň taryhy ähmiýeti göze görnüp durandyr. «Gul bolgul» goşgusynyň biziň döwrümüzde ýüze çykýan şu içki manysy hakda şuny aýtmak bolar.

Eýsem, hut şu ýerde Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň bitaraplyk syýasatynyň ruhy-taryhy esaslary ýokmy näme?!

Eýsem-de bolsa, Magtymgulynyň bu ruhy ýörelgesini Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy has ösdürip, ony XX asyrda dünýä syýasatynyň uly bir düzgüni derejesine çykarmadymy näme?! Bitaraplyk aňyýeti – munuň özi Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň parasatlylyk eradasy bilen türkmeniň öňden gelýän ruhy-ahlak ýörelgeleriniň dünýä syýasy ýörelgesine öwürlmegidir. Türkmen ruhy-taryhy tejribesi şeýdip täze türkmen döwletiniň ýaşaýyş düzgünlerinde öz amalyyny tapdy. Taryhy nesiller arasyndaky arabaglanyşygy men şeýleräk göz önüne getirýärin.

Biz şu wagta çenli döwletsiz asyrlaryň agzalalygyny birtaraplaýyn teswir edip geldik. Ýagny biz bu agzalalygyň diňe daşky sebäplerine agram berdik. Emma bu ýaramaz hadysanyň içki sebäbi-de bardy ahyryn. Munuň özi türkmen ruhunyň gurt meýilleri, göroglyçylyk başlangyjy bilenem baglanyşykly eken. Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy bir çykyşynda bu kemçiligi Ahillesiň dabanyňa meňzedipdi. Diýmek, munuň özi taryhyň belli bir döwründe ruhuň özüne mahsus kemçilik bolupdyr.

Hawa, Hudaýa şükür, men «taryhyň belli bir döwründe» diýýärin. Çünki şol egsik meýilleri türkmen ruhunyň aňyndan, hatda aňastyndan çykarmak üçin Magtymguly-da ähli gujur-gaýratyny, ömrüni sarp edipdi. Ol milletiň durkuny hem ykbalyny üýtgetjek taryhy pikirini berdi. Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy bolsa ol pikirini-talwasyny amala aşyrdy.

Görogly Reýhana niçik ýalbardy,
«Amandyr» diýene diýanat ýagşy.

Gep bir «Görogly» şadessanynyň gahrymanlarynda däl. Magtymguly halk döredijiliginiň eserleriniň teswirçisi däl, ol türkmen taryhynyň pelsepeçisi. Milletiň süňňüne dawa edýän gözi ýok

men-menlik meýillerinden, elbetde, sözüň oňyn manysyndaky
diýanat-din ýagşydyr.

Edebi makalalar